

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXX. évf.

Január—Február. 1895.

1-ső füzet.

Vallás és művészet.

Vallás és művészet, az emberi szellemnek e csodás nyilvánulása egymással mindig közeli viszonyban állottak. Mindkettő magában az emberi lélekben gyökerezik, alapjuk már alkotásilag, eredetileg ott van az ember lelkében, mint a virág szépsége és illata, annak alkotásában. Mindkettő az emberi szellemnek életnyilvánulása, tevékenysége és mindkettőnek élete: ama magasztosult szellemi állapot, ama benső elragadtatás, az ihlet, melyből nagy gondolatok, fenséges eszmék származnak ki, s melyet mindig bizonyos boldogságérzet, a gyönyörnek egy bizonyos neme követ.

Vallás és művészet egymással a legszorosabb, legbensőbb összeköttetésben vannak. Alkotó elemük a képzelet, a szemlélődés, melylye a dolgok mélységeibe szállanak s merülnek bé, s fenséges, mérhetetlen magaslatokon szárnyalnak. A vallásnak és művészetnek közös vonását lehet feltalálni bizonyos mértékig magában a célban is, mely előttük lebeg, s mely nem más, mint az emberi lelket fölemelni, az eszményiek által nemesíteni, az életet széppé, mennyire lehet, boldoggá tenni.

Vallás és művészet az ember benrejlő, eredeti szükségletén, veleszületett jobb ösztönén alapulnak. Az emberiség történelmében úgy jelennek meg, mint két oly rokon szellemi hatalom, melyek, bár sokszor fény helyett homálynak s mélyreható romlásnak voltak forrásai, az eszményvilág fátklyáját leginkább ragyogtatták s a művelődés utjain, ha megszakításokkal is, mint fényes áramok vonulnak át.

A vallás és művészet fejlődésük első fokain a legszorosabban össze vannak növe, úgy, hogy ott elkülönítésükről, külön határok megjelöléséről még egyáltalán nem is lehet szó. „Minél inkább különböznek a népek vallásai egymástól, annál különbözőbbek művészeti is.” Történelmük további folyamán, most az egyik, majd a másik jut fölényre és rendeli alá magának a másikat; és történelmük egyszersmind azt a kiválóan érdekes jelenséget is mutatja, hogy az egyik nép érzelem- és gondolatvilágában a vallás fejlesztődött inkább, holott a másikéban a művészet. A héberek lettek a vallási fejlődésnek

legkiválóbb képviselői, Palaestina a vallásnak mindenek felett hazája. A vallási és erkölcsi eszmék, a dicsőség és szentség sugarai legtisztábban e nép szellemében fénylettek. A próféták jövődőléseiben és a dalnokok énekeiben szétszóródott fényrészek, világosságok a történelmi előzmény ahhoz a valláshoz, melyből a legmagasztosabb Istenfogalom jött ki, mely általános emberi vallás lett. A művészetre nézve pedig a görög nép emelkedett ki minden más népek felett. Görögország lett a művészetnek klasszikus földje. A görög szellem a szépnak a legnagyobb gazdagságát hozta elé, a milyent a világ csak valaha látott. A görög szellemben nyilatkozott meg a szépnak tiszta isteni fönsége.

De hármennyire is elkülönülnek egymástól a vallás és művészet, akár a különböző népek, akár ugyanazon nép életében, ismét és ismét találniok kell érintkezéspontokat, a melyeken egymással viszonyba jöjjenek, a minthogy az emberi lélekben is az egyes tehetségek és élettevékenységek viszonyban vannak és teljesen egymástól soha el nem különíthetők. És hármennyire elkülönült is tényleg idővel a művészet a vallástól, hármennyire tulment is a vallási eszmék és tárgyak körén, a művészi ihlet ismét és ismét visszatér isteni rokonsághoz. ¹⁾

De e benső rokonság nem azt jelenti, hogy egyiket a másikkal helyettesíteni is lehet. Oly fejlett művészet mellett is, mint a görögöké volt, soha egy görög sem gondolhatott arra, hogy a nép életében a vallás a művészettel pótolhassék. Istentiszteletükben meg volt a művészetnek a része, a vallás közelében, annak szolgálatában ott volt az építészet, szobrászat, költészet és zene, de a görög szellemtől távol állott a gondolat, hogy a művészetet tegye a vallás helyébe, már annál fogva is, mert minden egyes tényezőt az állameszmének rendelt alá és a vallást is az államintézmény egyik kellékének, az államélet szükséges részének kellett tekintenie. A középkori kereszténységben a művészet benyomásait és tárgyait legnagyobb részben a vallásból meríti, és kétségtelen, hogy az evangéliumi elbeszélések erejéből és hatásaiból egy részt átruháztak a művészetre, de az egyház soha távolról se gondolt arra, hogy a művészetnek az egész kereszténységet feláldozza.

Ily gondolat azonban és ily törekvés a mi korunkban nyilvánult és nem csak egyes kivételeseknél, ²⁾ hanem nyilvánul jelenben

¹⁾ Munkácsi Krisztus képei.

²⁾ Strauss: „Der alte und der neue Glaube.“

a „művelt“ egyének egy részénél, kik az egyház hitvallásától elidegenedve, minden vallástól elfordulnak és az elvesztett kincs kárpótlását a művészetben, s főleg, mint a melyek a lélekre a legközetlenebbül hatnak. a zenében és költői művekben keresik. A művészetben látják a szellemi élet virágát, teljes bévégzését; abban a lélek, a kedély legjobb táplálékát, csupán annak tulajdonitanak szabadító, üdvözítő erőt; a művészetben nemesak egy nemét látják a kijelentésnek, hanem a legfőbb kijelentést. S éppen azért a vallást a művészzel akarják helyettesíteni. Nem vizsgáljuk, hogy ily nézet mögött minő háttér rejlik, hogy az anyagelvűség elbizakodottsága, vagy egy másik világnézet sötét hangulata,¹⁾ vagy a meg nem ismerés²⁾ kételkedése avagy közönyös lemondása-e az, mely hiányait akarva betölteni, a művészetre ily kitüntetést hoz. Bármelyik legyen, azt az ürt, azokat a hiányokat, melyek a vallás, mondjuk a vallásos hit feladásával, a léleekben támadnak, a művészet minden gyönyöreivel sem tudja betölteni. Vallás és művészet rokon vonásaik és egy bizonyos pontig rokonos hatásaik mellett is nem egyet jelentenek, nem ugyanazonosok.

A vallás hatása nem csupán a képzeleterő és kedély foglalkoztatásában határozódik, hanem az akaratában és a lelkiismeretében is, és ez nagy, lényeges különbség a kettő között. Bárminő varázsszal vonja is bé a művészet alkotásait, nem áll hatalmában az akaratra és lelkiismeretre oly hatást gyakorolni, mint a melyet a vallás az embernek Istenhez való közvetlen viszonyában gyakorol. Erkölcsi törvény és lelkiismeret, bűn és vétek, igazságosság és könyörület a művészetre, mint olyanra nézve nem léteznek. A művészetnek vannak szabályai, melyek szerint egy műremeket meg kell alkotni. De az erkölcsi tapasztalat a lelkiismeretben gyökerezik és ott van az emberi cselekedetekre nézve is az ítélőszék trónja és nem a művészet változó műzslésében. Az életnek valódi tartalmára a lelkiismeret irányúl és abban kell azt s nem az izlésben keresni, mely az életet inkább külső formájában tekinti. A művészet finomítólag hathat az izlésre, a szokásokra, de a hol nincs egy más forrásból vallási és erkölcsi tartalom, a leggazdagabb és legszebb művészet is erőtelen marad Avagy a művészet nagy központjain mivel lettek az emberek erkölcsileg jobbak?

És a művészet a szenvedésnek se tud valóban vigaszt nyújtani. Lehet, hogy a költészet és zene, melyben minden ellentét összhangba

¹⁾ Pessimismus.

²⁾ Agnosticismus.

olvad, pillanatra csendesíti. De hogyha az emberi sziv száz sebtől vérzik, hogyha a gyűlölség mérges nyilai érik kiméletlenül, elégséges lesz-e a művészet szép szobrainak nyugodt méltóságát szemlélnie? A szereteteinek elvesztése miatt bánatba merült lelket fogja-e az ének, a zene, legyen az hangulathoz simuló, vagy bárminő összhang, ugy vigasztalni, mint a hit mennyei ígéje, avagy az ének, a zene is, nem inkább a fájdalomnak, a bánatnak-e kísérő hangja? A nyomort, a megpróbáltatásokat szenvedő embernek a művészetnek melyik szelleme nyújtja azt a vigasztalást és bátorítást, mint a hit és erkölcsi fenség fejedelme, a ki igéjével és életével így szólhat: „Bizzatok, én meggyőztem a világot“?!

Nem, a művészet, a vallás helyébe még azért se léphet, mert nem oly általános. Imádkozni minden helyen és időben lehet, de a művészetet élvezni, az emberiség ezereit és millióit véve, csak egyeseknek, kiváltságoltaknak juthat részébe.

A művészet a vallást a közös célban, a közös uton csak egy bizonyos határig tudja követni, s a mi azontul következik, a vallásra kell hagynia. A legmagasabbhoz a vallási inspiratio emel, mely közetlenül érintkezik a Végetlennel. A művészet alkothat örökszépségű műveket, melyek a Plato örök tyussaival, világeszméivel megegyeznek, de magát a legfőbb világeszmét concrét műben nem alkotja meg.

Hiu kísérlet hát az oly törekvés, mely a vallás helyébe a művészetet akarja állítani.

De éppen oly indokolatlan másfelől az is, ha a vallástól a művészetet el akarják zárni. Ez már nem új nézet, nem a mi korunkban keletkezett; ennek eredete ama szellemi forradalomra vezet vissza, melynek a keresztény vallástól és erkölcsiségtől eltért egyházat kellett megjavítani s az emberi lelkiismeretet és szabad vizsgálódást föl-szabadítani. Ezt a jövő százévekre kiható győzelmet a hitjavítás a szó, az ige hatalmával nyerte meg és az igehirdetést tette az istentisztelet központjává. A művészetnek azonkívül kevés, szük tért engedett, talán mert részesnek tartotta a vallás megrontásában és a megújított hitet pogányosító, káros befolyástól féltette. Ezt a mi időnkig átjött álláspontot azok tartják, kik a vallás feltételeit most is csak a hitvallásban és beszédben keresik.

A mennyire nem helyettesitheti a vallást a művészet, épp annyira elősegitheti. A mi minden művészi tevékenységnek tulajdonképpeni alapja, a képzelet, a melynek világában él és mozog a művészet, ugyanaz egyik eleme az élő vallásnak, a vallásosságnak is.

A művészet a képzelem erejével ragadja meg a mi a tárgyakban az igazi lényeg s teremt belőle elragadó, szép műveket. A vallás is a képzelmen száll, a mit egy legyőzhetetlen benső vágytól ösztönözve, sovároghatva keres, az istenihez, melylyel érintkezve a lélekbe leszáll az ihlet, a melyből aztán az ész által eléjőnek a vallási képzetek, gondolatok, eszmék és hitelvek. S így van ez akkor is, ha a vallást nem eredetében vesszük, hanem már mint meglevőt, egy nagy vallásos szellem kijelentésében. Ama mozzanatok, ama lelki folyamat nélkül a legnagyobbszerű, a legtökéletesebb kijelentés is ránk nézve csak holt betű marad és nem fog élő vallás lenni.

A művészet közrehatása nem a vallási eszmék, nem a vallás vagy hitrendszer megalkotására vonatkozik, hanem a mi azon elől van, a minek a vallás létrejövését szükségképpen meg kell előzni, a bámulat, a csodálat magasztos érzelmeinek fölkelésére, a lélek, a kedélynek ama mély meg hatására, mely a szellemi életfolyamnak kiindulása. A művészet látható formákat tár elénk az eszményi világból, alkotásokat hoz elő a szép és igaz csodás, nagyszerű jelenségeiből, és azt a kedélymeghatottságot elősegíteni, mely az élő valláshoz szükséges, semmi sem alkalmasabb, mint az a varázs, melylyel a vallással rokon, valódi művészet a szemléelőre hat. A mint egy vidéknek természeti szépsége, a természetnek egy-egy gyönyörű részlete bámulatba ejt, akként kelt bennünk mélyebb hatást, csodálatot, elragadtatást a művészet. Nem sorolhatjuk fel itt mind különböző neveit a művészetnek, melyek illő helyen és megfelelő viszonyban a vallásnak szolgálatában helyet foglalhatnak. De hogy ha csak az építészetet vesszük is, mily hatást gyakorol egy összhangzatosan megalkotott építészeti mű, melyben a legkisebb részek is arányosan vannak elrendezve, már magára is; és ha még más művészeteket is alkalmaz, mily érzelem, a részek szépségén s az egész összhangján mily benyomás támad! És a művészi ének és zene? ! hogy megkapják az érzelmet, a kedélyt, mily titkos mélységeibe érnek le a léleknek e csodás hangok, melyek valónkat áthatva egy fensőbb világba ragadnak, hol közelében érezzük magunkat a Kibeszélhetetlennek, Megfoghatatlannak . . .

Téves álláspont a művészetet a vallástól elzárni.

A vallás és művészet rokon vonásokat tüntetnek fel és mint rokon életműködések több ponton érintkezhetnek s némelykor csaknem egygyéolvadva jelenhetnek meg. De a vallás és művészet még sem ugyanaz. És a vallást a művészet nem helyettesítheti. De közrehatni a vallásban, semmi sem bír annyira, semminek sincs oly ha-

talma, mint a vele oly közel rokon művészetnek. S miért távoltartani e fenséges műveket, miért elzárni a vallástól a művészetet, mikor az csak elégegetheti, mikor a vallás is a beszédben a művészet egy bizonyos nemére törekszik, mikor az evangéliumokban a mezei liliomok szépségeibe öltözik, a legszebb és legtisztább képekben és hasonlatokban jelenik meg, mikor a vallás erkölcsi megjelenésében tekintve is a legtökéletesebb eszmény, a legtökéletesebb lélek hasonmásait alkotó isteni művészet?!..

* *

A fennebbiekből további következtetést is kívánunk vonni, velük közelebbi vonatkozást ohajtunk tenni. Nem most szólunk e tárgyról először. Már lefolyt azóta egy néhány esztendő és a közelebbi múlt idő azt a tanuságot nyújtja, hogy a vallás a művészetet mind több figyelemben részesíti. A protestans vallások, ha a művészetet eddig kevésbé alkalmazták is, elvben annak soha se voltak ellenségei, hiszen a protestans országokban a művészetnek központjait, iskoláit látjuk és jeles, kiváló tehetségeit. A művészet most mindenütt terjed és hódít, az életben és iskolában egyaránt. És hódítani kell magukban az egyházakban is. Nem kell attól tartani, hogy ez a vallásra, a hitrendszerre káros, vagy hátrányos befolyást fog gyakorolni. A művészetnek mindig meg lesz az érzéke ahoz, hogy az illető egyház hitnézetét szem előtt tartsa és hozzá alkalmazkodjék. Ez meglátszik főleg az újabb templomok építésénél, hol a mikor góthikus stílt alkalmaz is, gondot fordít arra, hogy a szószék kiemelkedő pont legyen. Természetes, hogy a művészetet rosszul is lehet használni, de ez nem bizonyíték az ellen, hogy a művészet jól alkalmazva ne használtassék. E biztató jelek s a szükségérzet indított arra, hogy a vallás és művészet viszonyáról szóljak. Az újabb viszonyok, az eszmék harcának új változatai a vallásos életbe is újabb elemeket követelnek. A vallásban való értelmi haladáshoz hozzá kell adni azt, a mi által az érzelmi és kedélyi élet fejlesztődik és növekedik. Az a nézet, mely a vallást a művészettel akarja helyettesíteni, inkább ott találja híveit, hol a vallási közösség az eszmei elhaladást kizárja s a hozzátartozókat végletbe kényszeríti. Az unitarismusban megvan a haladás a hitelvekben, milyent a felvilágosultság kívánhat, a másik résznek alkalmazása által elégegetheti azt, hogy a vallás életteljesebb legyen, mire a szabadelvű kereszténységnek az elfogult hit és hitetlenségtől hányatott kor küzdelmeiben oly nagy szüksége van.

PÉTERFI DÉNES.

A bihari remete vallásos gondolatai.

Egy írónak, ki az irodalom terén halhatatlan nevet örökölt meg s ki a magyar nemzeti irodalom megújulásának zászlóját csaknem egy fél száz éven keresztül tartá kezében, óhajtom föltárni ama gondolatvilágát, mely a vallás- és a lélektan körébe tartozik.

Azt az eszmekört, melyben e kiváló egyéniség előnkbe lép, mint emberi mivoltunk, a világ és az Isten eszméjének tapasztalati alapokon kutatója, egyébiránt nagyon érdekessé teszik az író életviszonyai s a kor, melyben megszületett. De még jobban megragadják figyelmünket e munkában a -vallás-változtatás lélektani tünetei ez elég fontos magában véve is érdeklődésünk fölkeltésére.

Nem felejtkezhetem meg éppen ezért, hogy előzetesen egy pár vonásban le ne írjam Bessenyei György vallásváltoztatásának okait s ez okból annak fonalszárait vissza kell vezetnem amaz életviszonyokra, a melyek a megújulás nagy férfának emez elhatározását elősegítették. Annál is inkább, mert csak így lehet megmagyarázni halhatatlan írónk amaz úgy magára, mint környezetére, úgy egyéniségére, mint irodalmi működésére nagy befolyású lépését, melyért könnyen hitszegő, hitehagyott névvel ruházhatnák fel őt. Más a kényszer, más a szabad elhatározás s aztán valaki változtathat vallást külsőleg s változtathat belsőleg külforma nélkül, de mindkettő nyomot hagy az egyén életében, miként azt nagy írónk élet- és gondolkozás-történetében látjuk.

Egy tarka és változatokban gazdag ifjui élet csábító gyönyörűségei tartották lekötve Bessenyei György nemes lelkét és tehetségeit, midőn őt atyja 11 éves korában a hazai mindent feledtető könnyű életre szánta¹⁾ s a pataki kollegyumból kivette; de a szép ifju külső szépsége alvó tehetségeket takart; s másfelől a berczeli ősi birtok nemesi élete erős nemzeti érzést csepegtetett szívébe²⁾, mely alapja lón úgy irodalmi, mint más irányu működésének.

¹⁾ Széchy Károly: Bessenyei. ²⁾ Beöthy: Magyar próza XVI.